

Monika Szyszka

O wszechobecnej wodzie i głębokiej studni w prozie Murakamiego Harukiego

Czytelnika zagłębiającego się w prozę Murakamiego Harukiego uderza na pierwszy rzut oka wielość elementów wodnych, które współtworzą symboliczny wymiar powieści. Autor wyraźnie opiera konstrukcje czterech powieści na symbolice wody. Zanim przejdziemy do konkretnych przykładów, przypomnijmy sobie ogólne znaczenie wyobrażeń akwaticznych.

Najczęściej używane one są dla ukazania regresu do pierwotnego stanu bytu, do bezformnej preegzystencji lub / i narodzin w nowej postaci. Zanurzenie w wodzie symbolizuje zniszczenie starej formy lub bytu, a wynurzenie równoznaczne jest z odrodzeniem w nowej postaci i do nowego życia. W ten sposób woda uśmierca i jednocześnie nadaje nowe życie¹. Przyjrzyjmy się konkretnym elementom w kolejnych utworach: *Koniec świata i hard-boiled wonderland* (*Sekai no owari to hādobirudo wandārando*, 1985), *Norweski las* (*Noruei no mori*, 1987), *Kronika ptaka nakręcacza* (*Nejimakidori no kuronikkuru*, 1994) oraz *Sputnik Sweetheart* (*Supūtoniku no koibito*, 1999).

Rzeka, czyli granica pomiędzy światami i różnymi „ja”

Wyraźnym motywem w prozie Murakamiego jest rzeka. Pojawia się on w dwóch utworach: *Końcu świata i hard-boiled wanderland* i *Kronice ptaka nakręcacza*, ale pełni w obu powieściach inne funkcje.

Koniec świata i hard-boiled wanderland

Bohater powieści schodzi do podziemnego świata, przez który przepływa tajemnicza rzeka. Rzeka ta tworzy wodospad, za którym ukryte jest sekretne wejście do laboratorium. Wodospad i rzeka stanowią granicę pomiędzy dwoma światami: ‘realnym’ bohatera i tajemniczym, nieznanym ukrytym światem ‘nierealnym’. Ujawnia się w tym miejscu wyraźne nawiązanie do japońskich tradycji ludowych, zgodnie z którymi rzeki czy strumienie oddzielały świat ludzi żywych, czyli świat ‘prawdziwy’ od świata zmarłych lub duchów, który był światem innym, tajemniczym i obcym. Wodospad stanowi bramę,

¹ Porównaj: Eliade Mircea, *Obrazy i symbole. Szkice o symbolice magiczno-religijnej*, Wydawnictwo KR, Warszawa 1998, s. 177-178.

symboliczne „wąskie przejście” do innej rzeczywistości. Jak każde uniwersum, nowy świat, z którym styka się bohater ma wejście, otwór prowadzący do jego wnętrza². Przejście pod wodospadem i wkroczenie do laboratorium jest symbolicznym przejściem z jednego stanu bytu do innego. Czytelnik może się już zorientować (albo przynajmniej spodziewać), że bohater, od tej pory, będzie się poruszał w światach równoległych. On sam dowie się o tym dopiero przy drugim spotkaniu z profesorem (rozdział „Hard-boiled wanderland – posiłek, fabryka słońi, pułapka”), kiedy ten, rysując, wyjaśnia mu działanie trzech obwodów (input) świadomości bohatera. Obwody wyposażone są w przełączniki, które jednak zamykają się automatycznie lub spalają, zamykając i więżąc bohatera w którymś ze światów. Za jeden z takich przełączników można uznać „wąskie przejście” jakim jest wodospad. W końcu, aby ostatecznie dotrzeć do świata alternatywnego, który stanie się jedynym światem dla bohatera, ten ucieka najpierw przed zalewem podziemnego jeziora, by potem, gdy już poziom wody się ustabilizował, zanurzyć się w niej i popłynąć w kierunku wyjścia z podziemnego świata. Woda w tym przypadku może być traktowana jako świadomość, umysł i jego nieznana, tajemnicza głębia przed którą bohater początkowo ucieka.

W świecie alternatywnym, jakim jest Miasto z jednorożcami, przeważają elementy wodne. Pojawia się rzeka, południowa topiel na granicy miasta i studnia. Nagromadzenie symboliki akwaticznej sugeruje kolejne nawiązanie do tradycyjnych ludowych wierzeń Japończyków. W legendach i magii szamanów pojawia się motyw innego świata zamieszkanego przez istoty nadprzyrodzone. Wejście do niego znajduje się zawsze nieopodal zbiorników wodnych. W niektórych przypadkach, tak jak w *Opowieści o chłopcu z Urashimy*, należy zanurkować na dno morza lub jeziora, gdzie znajduje się cudowna kraina Ryūgū. Dlatego też Cień, oddzielony od bohatera tuż po przybyciu do Miasta, decyduje się na ucieczkę przez południową topiel. Resztką świadomego ‘ja’ bohatera, którą jest Cień, szuka przejścia do innego świata (zapewne tego ‘realnego’, w którym świadome ‘ja’ dominowało), i kierując się zakorzenioną tradycyjną wiarą, wybiera ‘sapiącą’ i kołującą się wodę, jako bramę w granicy pomiędzy światami.

Ale nawet w świecie, który bohater uznaje za ‘realny’ istnieją ‘podświaty’, oddzielone wodą. Widoczne jest to w rozdziale „Hard-boiled wanderland – czaszka, Lauren Bacall, biblioteka”, kiedy pada

² Eliade Mircea, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999, s. 148.

deszcz. Ustaje on w momencie, gdy bohater przekracza most, czyli symbolicznie przechodzi do innego świata lub stanu świadomości.

Morze (woda), czyli przepastna głębia świadomości

Sputnik Sweetheart

Woda w postaci symbolu morza pojawia się w powieści *Sputnik Sweetheart*. Na małej greckiej wyspie znika Sumire. Sputnik Sweetheart, jak ją nazwała Sumire wzywa narratora, który pomaga w poszukiwaniach dziewczyny. Narrator przebudzony w nocy, podąża za tajemniczą muzyką i doznaje dezintegracji świadomości. Czuje jak rozpada mu się umysł i postanawia uciec do „zwykłego schronienia”. Nurkuje na samo dno świadomości, która przedstawiona jest metaforycznie jako morze – „morze świadomości”. Narrator podejmuje decyzję o walce z żywiołem (świadomością) i przyzwyczajają się (akceptuje) jej warunki, jakimi są ciśnienie wody, lodowata ciemność i brak powietrza. Pozwala na zdeintegrowanie się świadomości, a wtedy czas porządkuje się na nowo.

W opisie sytuacji wyraźnie dokonuje podziału na to, co ziemskie, które chce go wypchnąć na powierzchnię i to, co wodne, które tworzy bezpieczne schronienie w głębinach świadomości: „Czas się cofnął, zrobił pętlę i uporządkował się na nowo. Świat rozciągał się w nieskończoność – a jednak był określony i ograniczony. Przez ciemne korytarze, jak meduzy, jak dryfujące dusze, przepływały wyraźne obrazy, i tylko obrazy. Ja jednak zmuszałem się, by nie patrzeć na nie. Gdybym je do siebie dopuścił chociaż trochę, obrosłyby w znaczenie. Znaczenie było przywiązane do tego, co ziemskie, a to co ziemskie usiłowało wypchnąć mnie na powierzchnię. Szczelnie zamknąłem przed nim swój umysł, czekając, aż miną.”³ W tym przypadku woda symbolizuje świadomość i potencjalność, a także wyizolowany, bezpieczny świat, w którym można szukać schronienia przed światem „realnym”.

W *Kronice ptaka nakręcacza* natomiast Malta Kanō opowiada o swoich podróżach po świecie i praktykach ascetycznych na wyspie Malcie. Mówiąc o maltańskiej wodzie używa wyrażeń „mistyczna woda” i „woda duszy”⁴ oraz podkreśla jej ogromne znaczenie w procesie „harmonizowania” nadnaturalnych zdolności jasnowidzenia z ciałem. W jej słowach słychać echo praktyk japońskich ascetów *yamabushi* z ruchu *shūgendō*. Malta posiada dar jasnowidzenia, podróżuje po świecie i stosuje praktyki wodne, co można porównać z umiejętnościami i działalnością *yamabushi*, którzy także mieli dar

³ Murakami Haruki, *Sputnik Sweetheart*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza S.A., Warszawa 2003, s. 215.

⁴ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza S.A., s. 45.

jasnowidzenia i jasnosłyszenia, a ponadto stawali się niewidzialni, potrafili latać, chodzić przez ogień, po ostrzach mieczy i wyruszali w mistyczne podróże. *Yamabushi* stosowali także praktykę ascezy wodnej (*mizugori*) polegającej na polewaniu ciała wiadrami zimnej wody. Praktyka ta, zapoczątkowana przez szamanki, wzmacniała koncentrację i ułatwiała nawiązywanie kontaktu z duchami⁵.

Studnia, czyli głębia chorej świadomości i próba inicjacyjna

Norweski las

Już na pierwszych stronach powieści, w czasie spaceru Naoko i Tōru, Naoko mówi o ‘polnej studni’⁶. Tōru domyśla się, że dziewczyna może mówić o symbolu lub znaku, który istnieje tylko w jej wnętrzu. Myśląc o symbolu studni, przypomina sobie jednak obraz rzeczywistej studni, o której mówiła Naoko. „Wszystko, co wiedziałem o tej studni, to to że była przerażająco głęboka”, co potwierdziła dziewczyna mówiąc: „Jest bardzo, *bardzo* głęboka.” Dalej Naoko opowiada, że można jej nie zauważyć, wpaść do niej i umrzeć na dnie. Rozwija wizję umierania w studni z połamanymi kośćmi i w bezradności. „Umiera się w tym miejscu po trochu, w samotności.” Bohater nie zdaje sobie sprawy, z tego, że dziewczyna mówi o swoim własnym umieraniu - o wewnętrznej śmierci. Studnia to ‘choroba’, stan zmienionej psychiki po samobójstwie jej chłopaka. Naoko przedstawia swój stan zaburzonej świadomości pod symbolem głębokie, niebezpiecznej studni, do której można znaleźć się nieopatrznie. Tōru, mając zapewne wciąż na uwadze realną studnię na łące, każe Naoko obiecać, że nigdy do niej nie wpadnie. Jednak Naoko już dawno znajduje się na dnie studni, wołając o pomoc.

⁵ Więcej na ten temat w: Blacker Carmen, *The Catalpa Bow. A Study of Shamanistic Practices in Japan*, Mandala, 1992.

⁶ Murakami Haruki, *Norwegian Wood*, Vintage, London 2003, s. 4 (przekład własny).

Kronika ptaka nakręcacza

Klucz do symboliki wodnej Murakamiego leży na dnie studni w *Kronice ptaka nakręcacza*. Bohater Tōru Okada natrafia na studnię dzięki May Kasaharze, która jest przewodniczką do niej. Studnia jest głęboka, ale pozbawiona wody. „Nie ma wody – powiedziała May Kasahara. – Studnia bez wody.”⁷. Wtedy to Okada po raz pierwszy zagłębia do wnętrza. Dla bohatera *Kroniki ptaka nakręcacza* studnia jest wejściem do innego świata – świata podziemnego, ciemnego, który nawiązuje do pustelni ascetów, żyjących w odosobnieniu w ciemności (najczęściej w jaskiniach, świątyniach lub w chatkach), a także miejscem inicjacji bohatera.

Podobnie, jak w wielu kulturach, w których neofita opuszcza rodzinę, izoluje się i schodzi do „świata podziemnego”, Okada zostaje pozbawiony rodziny (żona odchodzi, kot znika), odizolowany (rzuca pracę i całymi dniami siedzi w domu), a w końcu udaje się w miejsce odosobnienia (schodzi do wnętrza studni). Studnia to dla niego „[...] świat oddzielony od tego na powierzchni ziemi, gdzie letnie słońce nie skąpiło blasku.”⁸, a zejście na jej dno (do „innego świata”) nie jest ze strony bohatera próbą ucieczki od niesatysfakcjonującej rzeczywistości, bo sam tłumaczy May Kasaharze: „Wcale nie uciekam przed rzeczywistością, nie ukrywam się. Jak wcześniej ci mówiłem, potrzebowałem miejsca, w którym mógłbym się spokojnie skupić i zastanowić.”⁹

Tym razem Murakami także umieszcza bohatera w dwóch światach: „realnym” i „wewnętrznym”, do którego można przedostać się poprzez ściany studni. Przekroczenie granicy tych dwóch światów i zintegrowanie ich odnosi się do rytuału przejścia jako dojrzewania i formy inicjacji. Eliade pisze: [...] inicjacja polega na potrójnym objawieniu: objawieniu *sacrum*, objawienia śmierci i objawieniu seksualności.”¹⁰. W przypadku Okady *sacrum* objawia się poprzez kontakt z osobami Mały Kanō i starego Hondy. Obydwoje pełnią rolę współczesnych szamanów, zwracających uwagę Okady na wodę

⁷ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, op. cit., s. 70.

⁸ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, ibid., s. 221.

⁹ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, ibid., s. 262.

¹⁰ Eliade Mircea, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, ibid., s. 155.

(Malta mówi, że „coś zablokowało nurt [wody]”¹¹, a Honda mówi: „Kiedy nie ma nurtu, należy spokojnie czekać. Jeżeli przeciwstawisz się nurtowi, wszystko wyschnie. A jeżeli wszystko wyschnie, świat wypełni ciemność.”¹²

Śmierć objawia się poprzez osobę porucznika Momiyi i jego opowieść o mongolskiej studni, w której o mało nie umarł. Nie umarł fizycznie, ale jak mówi o śmierci: „[...] moje prawdziwe życie prawdopodobnie dobiegło końca tej głębokiej studni na mongolskiej pustyni. Wydaje mi się, że na dnie studni podczas kilku czy kilkunastu sekund trwania tego intensywnego światła coś w rodzaju jądra mojego życia zupełnie się wypaliło.”¹³

Seksualność natomiast objawia się wraz ze spotkaniem z Kretą Kanō (prostytutką świadomości, również obdarzoną szamańskimi zdolnościami, siostrą wodnej Malty), która przychodzi do domu bohatera po próbki wody.

Tak więc Okada wchodząc do studni, podejmuje próbę inicjacyjną. Porzuca swoje dotychczasowe, bezsensowne życie, w którym utknął w miejscu i studnia staje się dla niego macicą, w której, na kształt embriona, dojrzewa do nowego życia. Jak każda inicjacja, jego siedzenie na dnie studni i wędrówka po „innym świecie” mają na celu śmierć w dotychczasowej postaci i odrodzenie w nowym, uświęconym przez *sacrum* życiu oraz zmuszenie go do uświadomienia sobie prawdziwego sensu istnienia i przyjęcie odpowiedzialności za bycie człowiekiem. Ostatnie wejście do studni jest pomyślnym dopełnieniem i zamknięciem inicjacji. Okada przechodzi we śnie przez ścianę studni do „innego świata”, by ostatecznie rozprawić się ze złem, z potworem, który jest często integralną częścią próby. Funkcję potwora, którego musi pokonać bohater, pełni jego szwagier Noboru Wataya. Jest on przyczyną wszelkiego zła w realnym życiu Okady, a ponieważ w rzeczywistości bohater nie może go zniszczyć, rozprawia się z nim w „innym świecie”, unicestwiając jednocześnie zło i inicjacyjnego „potwora z otchłani”.

Po dokonaniu próby Okada zostaje wyciągnięty ze studni i uratowany przed utonięciem we wzbierającej w niej wodzie. Bohater odblokował zarówno nurt realnej wody, napełniającej realną studnię, jak i symboliczny nurt swojego życia. Od tego momentu bohater narodził się w nowej postaci do nowego życia, które teraz będzie jak woda – płodne, pełne i przynoszące nowy początek.

¹¹ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, ibid., s. 48.

¹² Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, op. cit., s. 56.

¹³ Murakami Haruki, *Kronika ptaka nakręcacza*, op. cit., s. 172.